

BRANA KALABIĆ VULIN

Banja, Luka, Franca Prešerna 14

M A L O P O Z N A T O L I J E V Č E

Šta • Lijevču polju nije rečeno, a šta mu se treba
priznati kao aktivnom učesniku u N.O.R -u

/vidjena sjećanja, zapažanja/

Banja Luka, maja 199•, godine

Brana Kalabić-Vulin

Banja Luka, Franca Prešerna 14

Malo poznato Lijevče

ŠTA O LIJEVČU NIJE REČENO, A ŠTA MU SE TREBA PRIZNATI
KAO AKTIVNOM SUDIONIKU U N O R -u ?

O Lijevču polju vrlo malo je rečeno i napisano, odnosno nije mu date mjeste i značaj koje zaslužuje svojim učešćem u NOB-i i revoluciji. Pojedinci ga čak smatraju više četničkom teritorijom, držeći se postojećih dokumenata u Arhivu. ² Sme mali broj pojedinaca ponešto je napisao o Lijevču u Kozara u NOB-i, što su samo detalji. Najviše je napisao Mićo Radonjić u Kozara u NOB-i, a znatno više u ediciji "1941-1942 u svjedočenjima učesnika NOB-e". /edicija sadrži 26 knjiga/

Djelovi Lijevča polja između ceste Banja Luka-Bos. Gradišća i Vrbasa i ako neoslobođena teritorija čitavo vrijeme rata bila je sastavni dio Kozare. Lijevče polje ne može se i ne smije posmatrati kroz nekoliko ~~sela~~ četničkih sela; Orubića, Gaj, Bardača, Bajinci i sa nekoliko simpatizera u Razboju, Petrovu selu i Petoševcima.

Poznato je da Arhiv raspoleže sa dosta podataka o četnicima u Lijevču, a da nema skoro ništa o velikom i besprekornom radu čitave vojske ilegalaca, gdje je sve bilo podređeno ciljevima NOO-e, gdje su radile sve društvene političke organizacije kao i na oslobođenoj teritoriji, samo u daleko težim uslovima. To mnogima u Lijevču teško pada kada se zna da ~~je bilo da~~ je bilo kuća gdje četnici nisu smijali ~~uxxxxxxx~~ zalaziti, kao i čitavih sela gdje nisu imali svojih simpatizera.

Istina, u Vojno istorijskom ^{INSTITUTU} ~~museju~~ u Beogradu postoji dokument u kojemu četnički komandant izvještava višu komandu; "U Lijevču su 95% partizani, a i onih 5% su nesigurno naši." /Kazivanje Drage Karasijevića/.

I ako u neposrednoj blizini Nove Topole, jakog i važnog njemačkog uporišta /Tajna vojna stanica prebačena je radi veće sigurnosti iz B. Luke u N. Topolu/ ustaša i demobrana u Bos. Aleksandrovcu, Četnika na desnoj obali Vrbasa, oružničkih postaja po selim, te ustaških sela niz Savu/Gornja i Donja Dolina, Mačkovac/ kao i stalnog, svakodnevnog patroliranja po selima (bilo oružnika

Nijemaca ili drugih neprijatelja/ u Lijevču je djelovala Narodna vlast, koja je smatrana istinskom vlasu, da su radile sve političke organizacije, vrlo čvrste i organizovane, brojne ćelije KJ, SKOJ-a, omladinske organizacije i AFŽ-a. Istina, neke organizacije formirane su znatno kasnije nego na oslobođenoj teritoriji, što se opet nebi moglo pripisati kao greška samom Lijevču, nego i odnosu pojedinih partijskih, političkih radnika koji nisu dovoljno poznavali prilike u Lijevču i seljake Lijevča kao imućnije od drugih smatrali ne~~potpuno~~im za NOB-u.

Pokušaću da navedem neke događaje i detalje i zbivanja kojima nema podataka u neprijateljskim izvještajima i dokumentima, a niti u izvještaju partizanskih jedinica. U dokumentima nije zapisano;

- da se Lijevče odmah 1941 godine u velikoj većini opredijelilo za NOP-et,

- da su sve veze između Kozare i Lijevča polja odmah od prvih dana ustanka, savršeno funkcionisale,

- da se veza Kozare sa Mjesnim komitetom KPJ odvijala preko Lijevča i u natežim uslovima,

- da je i pored četničkog puča Lijevče ostale partizanske, izuzev naprijed navedenih sela,

- da je Lijevče teško preživljavalo Kozarsku ofanzivu i pored velike opasnosti nastojalo da pomogne,

- da se poslije neprijateljske ofanzive u Lijevče sklonio veliki broj političkih i vojnih rukovodilaca,

- da je funkcionisala obavještajne služba kao u nekoj jakoj policijskoj organizaciji,

- da je preko Lijevča uspostavljena veza poslije ofanzive na Kozaru sa Mjesnim komitetom KPJ u Banja Luci,

- da su po Lijevču svakodnevno krstarili kuriri koji su bili i obavještajci, pozadinski politički radnici, da su se kretali i po danu i da su u hitnim slučajevima prelazili po danu preko ceste,

- da su djelovali Seoski NOO-i kao istinska narodna vlas i sve društvene političke organizacije,

- da se preko Lijevoča nabavljao sanitetski i kancelarijski materijal, te da je preko Lijevoča prevezena kompletna štamparija iz Banja Luke u Sanski Most,

- da su po selima bila skloništa za sklanjanje boraca i drugog materijala,

- da nijedan agent kojega su u sela slali ustaše i Nijemci nije ostao neotkriven,

- da su u Lijevoče slati slabi i iscrpljeni borci na oporavak,

- da su u Lijevoču predanjivale čitave čete partizana,

- da se u Lijevoču sakupljalo žito i sve što su seljaci imali za potrebe vojske, bolnica, nareda na Kozari, a i šire,

- da su žene iz Vakufa dovezile iz Banja Luke municiju i puške

- da su žene organizirale sjela-prela i plele za partizane čarape, priglavke, šalove i rukavice,

- da su žene Vakufa spasile posadu Savezničkog aviona 1944.,

- da su članovi SKOJ-a iz Karajzovaca brali švapske kukuruze 1944 godine prije nego što su švabe otelile,

- da su NOO-i i partizanske patrole "dizali" tj. odvodili konje iz švapskih štala,

- da su mnogi omladinci iz Banja Luke preko Lijevoča odlazili u partizane,

- da su NOO-i iznalazili načina za spašavanje uhapšenih saradnika i drugih koje je neprijatelj hapsio,

- da je u Novoj Topoli postojao veliki Sabirni logor pod upravom njemačke komande i da su postojali mnogi zatvori u Novoj Topoli i po švapskim kućama,

- da su u radionice u Podgradcima išli na rad i pojedini seljaci iz Lijevoča,

- da se vrlo malo zna o pozadinskom radu i radu pozadinske političkih radnika u Lijevoču, bez kojih vjerovatno mnoge kacije nebi uspjele.

Zahvaljujući djelovanju naprednih snaga u predratnom periodu, Lijevče polje se odmah 1941 godine u ogromnoj većini opredjelilo za NOP-et. Cvome je doprinjeo i dobar i organizovan rad komunisti-
sta, studenata, srednjoškolaca i radnika, odmah nakon kapitulacije, prije i poslije podizanja Ustanka, kao i mnogi ugledni seljaci-opozicionari. Kao osnovno narod je u njih imao povjerenja /Radovan Vulin, Đuro Stojanović, Slavko Višnjić, Smilja i Mićo Radonjić, braća Kojići, Štekovići, Kuprešanin i mnogi, mnogi drugi iz daljnjih sela kojima se nemogu sjetiti imena/ Istina bilo je i nepovjerenja kod nekih političkih radnika u ustanku prema lijevčanskim seljacima, jer su oni kao imućniji nešigurni za NOP.

Odmah poslije podizanja ustanka uspostavljena je veza Kozare sa Lijevčem poljem. Vezu su održavali članovi KPJ ili SKOJ-a, povjerljivi hrabri i snalažljivi mladići, a one su išle preko takozvanih "Relejnih stanica". Ove veze, odnosno relejne stanice često su se mjenjale tako da neprijatelj nikada nije doznao za njih. Istina o ovim relejnim stanicama nešto je i rečeno, ali ne dovoljno o njihovom načinu djelovanja. Spomenute su samo usputno prilikom prelaska nekih rukovodilaca.

Podizanjem ustanka uspostavljena je i preko Lijevča veza između Kozare i Mjesnog komiteta KPJ u Banja Luci. U prvo vrijeme išli su kao kuriri omladina /Save Dardić, Smilja i Mićo Radonjić i drugi/ najčešće biciklom. Kasnije su najčešće išle žene, jer je za omladince bilo vrlo opasno, Marija Đedić, njena ćerka Savka Kecman, Joka Trkulja iz Vakufa, Savka Radonjić iz Kukulje i druge. Za odlazak u Banja Luku trebala je propusnica koju su žene dobijale na račun odlasna na pijacu. Međutim u izuzetno teškim i opasnim situacijama išla je i Jozefina-Zefke Šelemba, Mjemica i najstariji član KPJ od žena na srezu sa legitimacijom "Kulturbunda" koju je po zadatku teške dobila, a kao kurir Mjesnog komiteta išla je i u Zagreb.

Poslije četničkog puča u Župi-Centralnoj Bosni u većini sela Lijevča nastala je prava žalost u narodu. Ljudi su se bojali sukoba međjusebnih, kao i jači napad ustaša i Nijemaca na lijevčanska sela. Međutim, iz Kozare su vojni i politički rukovodioci brzo reagovali. U Lijevče su slati ugledniji berci, kuriri i politički radnici, uglavnom sa toga područja i obavještavali uglednije ljude po selima o četničkoj izdaji i o daljnoj borbi

svih poštenih gradjana protiv okupatora i domaćih izdajnika
/Sjećam se da su u toku noći braća Vid i Mirko iz ~~KK~~ Karajzovaca obišli nekoliko sela/

Raniji rad naprednih snaga i brzo reagovanje sa Kozare doprinjelo je da četnici u Lijevču nisu postigli nikakav uspjeh obzirom na veličinu teritorije. Lijevče je i dalje ostalo partizansko.

Sjećam se kako smo mi u Lijevču teško i sa zabrinutošću doživljavali ofanzivu na Kozaru. Osluškiivali smo topove i strepili za kozarski nared, ali nismo znali da je Kozara u obruču. Za tragediju naroda saznali smo tek kada je nastao progon i masovno odvođenje naroda u logor Stara Gradiška i sabirni logor u Novoj Topoli. Žalost je zavládala Lijevčem poljem. Ljudi koji su vidili te velike kolone beskućnika, pričali su kao izbežumljeni, posebno o nejači, starima i maloj djeci. Pitali smo se da li je iko preživio? Bio je to tužan doživljaj, znaš da nared strada, a ne možeš mu ništa pomoći.

Bilo je slučajeva da su pojedinci /medju njima je bilo i članova SKOJ-a/ sa Kozare uspjevali da se izvuku iz kolone ljudi i prebace se u Lijevče preko ceste. Oni su primani kao redbina i ostajali su u pojedinim domaćinstvima do odlaska nazad u Kozaru. Za sve nepoznate ili oružnike ako bi uvratili predstavljani su kao redbina.

Poslije velike neprijateljske ofanzive na Kozaru mnogi vojni i politički rukovodioci sklonili su se u Lijevče, /kao i neki ranjeni borci iz Proleterskog bataljona/. Svi su oni prihvaćeni, sklonjeni, ranjeni i bolesni zaliječeni i svi u odredjeno vrijeme sprovedeni na Kozaru. /Živko Mastala kaže da je bilo 89 boraca rukovodilaca sa Kozare/ Stanke Vukašinević bježeći ispred četnika preplivao je hladan Vrbas, vezom sklonjen kod Djurdja Kecmana u Karajzovce i njegova žena vida i ako u drugom stanju išla je po ljekove u Bos. Gradišku, a kasnije, pošto je Stanke bio težak ranjenik i bolesnik dovezla mu iz Topole doktora Djordja Savića pod izgovorom da joj je bolesno dijete, a sve to u blizini kuće švabe Vajkmana pretsjednika "Kulturbunda". /Sjećanje Vide Kecman u Arhivu/

Poslije ofanzive na Kozaru juna 1942 godine bile su sve veze prekinute pa je kao neophodno i hitno trebala da se usposta-

vi veza sa Mjesnim komitetom KPJ u Banja Luci. Veza je uspostavljena zahvaljujući hrabrim i uvijek snalažljivim ženama Lijevča. Marija Dodik iz Vakufa /majka Savke Kecman nosioca "Spomenice 1941" i učitelja Djure Stojanovića/ rođena 1884 g. odvezla je u zaprežnim kolima u Banja Luku Iliju Stojanovića i Gojka Abramovića koji su bili u njihovoj kući sklonjeni. Stavila ih da leže kao bolesnici od tifusa i nakon obavljenog posla vratila ih nazad u Vakuf. Razumije se da je prije toga trebalo izraditi slike, lične karte i propusnice za za Banja Luku. Bile je to vrlo smjelo u ono vrijeme kada je svuda vrvilo od neprijateljske vojske i svuda pojačanih straža, ali i neophodno za dalji rad i održavanje veze između Kozare i Mjesnog komiteta KPJ Banja Luka /Sjećanje Savke Kecman u Arhivu u Banja Luci/

Obavještajna služba po selima bila je vrlo organizovana. Ovdje su bili uključeni svi, tako da su i djeca čuvajući stoku dojavljivala o kretanju neprijatelja, Naime, od većine sela do glavne ceste B.Luka-Bos. Gradiška bila je čistina tako da se moglo kretanje neprijatelja pratiti, kao i njihovo skretanje u selo, kada bi u selo pošli Nijemci ili ustaše. Isti slučaj je bio i sa oružnicima. I ako su oružničke stanice bile po selima i oružnici po selima patrolirali, nikada se nisu sukobili sa partizanima kojih je u svako doba bilo po selima. Na ugovorene znake o opasnosti partizani su se sklanjali u skloništa.

Važniji izvještaji donošeni su iz Banja Luke o brojnom stanju i kretanju neprijatelja u Banja Luci. Najčešće je te izvještaje donosila Marija Dodik do svoga zeta Ilije Kecmana u Vakuf /gdje je i ona živila/ i gdje je bila jedna od glavnih veza. Kada je Marija streljana /juna 1943/ taj posao je preuzela njena kći Savka Kecman koja u svome sjećanju kaže da je kolima dolazila na pijacu i ostavljala zapregu, a kada bi pošla kući na sjedištu ispod čebeta bile su ostavljene novina "Hrvatski narod" i u njima izvještaj koji bi još u toku noći stigao na Kozaru. Napominje da nije nikada znala niti vidila ko taj izvještaj ostavlja.

Važne izvještaje je donosio Husnija Ibrahimbegević iz Banja Luke koji je neko vrijeme vozio domobransku vojsku. Imao je kuću u Banja Luci i u blizini Šibića Hana prema Vilusima /tako da nije morao prelaziti preko ceste/ i predavao je to svojoj vezi u Vilusima Vidi Kukrić, jednoj od vrlo aktivnih ilegalnih saradnika NOP-a. Isto tako važna obavještenja donosio je i Jakov Milanović koji je kao šofer ranije radio u Topoli, a porodica mu bila u Banja

Luci i vozio domobransku vojsku. Od moje majke Grozde vulin nosio je mlijeko, a kuća je bila u blizini ceste. Predajući joj kanticu za mlijeko/za koje će se uvratiti po povratku iz Gradiške/ dok je moter kamiona radio, on bi joj preko žičane ograde ispričao sve što je trebalo dojaviti partizanima.

Iz Kozare u Lijevče i nazad svakodnevno su prelazili kuriri i patrole. Prelazi su bili na čistini, zapravo gdje nisu bile guste švapske kuće, najčešće između Šibića Hana i Romanovaca kod kuće Stejana Vulina, te kod Dubrava i Kobatovaca kod Laktaša. Najčešće je korišten prelaz između Šibića Hana i Romanovaca ~~priz~~ Vilusa. Ovuda je išla i omladina Lijevča na nekoliko zborova na Kozaru. Ovuda su prelazili pojedini kuriri i po danu /zatekla sam se kod kuće Svoga oca Stejana Vulina kada su prešli kuriri Sreskog komiteta KPJ Stevo Šebeta i Jošo Šukalo/ sa Kozare, a u ljeto Save Škobalj iz Mrčevaca u Kozaru. Uvratio se u bostan bostan koji je namjerno otac Stojan sijao pored puta i , brao i jeo lubenice dok mu nije dao znak da može preći preko ceste. Prelaz preko ceste praktikovani su samo u hitnim slučajevima po danu.

Jednom su dvojica kurira trebali da predju po danu sa Kozare u Lijevče, a pošto su cestom toga dana često prelazili kamioni sa vojskom, oni su uvratili kod Husnije Ibrahimbegovića, njegovej kući udaljenoj 200-300 m. od ceste u blizini švapskih kuće. On im je dao stoku da kao čobani predju preko ceste sa stokom. Prebacili su preko ramena deke i tako prešli sa oružjem.

Jednom je moja majka Grozda u sred dana /o čemu sam već pričala/ prevela preko ceste Miru Šinik, sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a i glasno joj rekla da komšija švabe čuje kuda će ići, a kada se vratila rekla švabi da "ta mala traži službu, pa je poslala LJubi LJepojeviću".

Po danu, zimi je kao kurir prešla i jedna djevojka iz Vilusa i donijela mojoj majci Grozdi Vulin jedno pismo koje je trebalo hitno odnijeti Iliji Acmanu u Vakuf. Majka je upragla saonice dobro umotala glavu i javila se komšijama švabama da ide u Vakuf kod Petra Kovača da izvadi zub. Predala je Iliji pismo i produžila do Petra Novkovića da i on zna ako bi neko pitao da je ona kod njega izvadila zub. U tom hitnom pismu radilo se o napadu partizana na Klačnice u januaru 1943 g.

Seoski narodnooslobodilački odbori djelovali su kao istinska narodna vlast, od naroda poštovana i uvažavana /izuzimajući četnička, naprijed nabrojana sela i ustaška sela pored Save./ I u selima gdje je bilo četničkih simpatizera /Razboj, Petrovo ~~xxx~~ selo, Petroševci/ postojali su seoski MOO-i koji su bili vrlo aktivni. U Razboju su bile sigurne partizanske baze /brojne čeli-je KPJ i SKOJ-a/, a u Kasagića šumu nikada neprijatelj nije kročio.

U odbore su birani ugledni ljudi, domaćini,, odani članjevi-
ma NOB-e i svoju dužnost koja je bila vrlo teška, odgovorna i
odložena, izvršavali su vrlo savjesno i u svemu su služili za
primjer. U njihovom radu nije nikada narušen princip dobrovoljno-
sti bez obzira na težinu zadataka. /otpremanja orača na Kozaru,
prevoz žita i drugog materijala, davanje stoke za bolnicu i vojsku,
ili odlaska omladinaca u partizane/ Sjećanje Dese Malbašić-Topić/

Preko Lijevča je nabavljan ~~razni~~ sanitetski materijal koji
je dobijan raznim kanalima. Iz Bos. Gradiške išao je preko Lami-
naca, a znatno više iz Banja Luke. Znam da je iz Banja Luke sani-
tetski materijal donosila Jozefina-Zefka Šelemba i njena sestra
Beba /jednom nije imala drugog prevoza pa je došla u kamionu sa
njemačkom vojskom sa punim koferom lijekova/ Husnija Ibrahimbe-
gević, neki domobranski oficiri i folkdojčer doktor Luc /Sjeća-
nje Husnije Ibrahimbegovića u Arhivu/

Isto tako nabavljan je i kancelarijski materijal iz Banja
Luke i znam da je Zefka Šelemba pored njemačke straže u Šibić
Hanu ujutro prevezla puna kola kancelarijskog materijala, pisaću
mašinu i radio. Rekla je straži da ide u Banja Luku, a samo nakon
300 metara skrenula prema Kozari.

Medjutim, trojica članova SKOJ-a iz Seferovaca/Stojan Brkić,
Jovo Aleksić i Ljubo Cerovac/prevezli su takodjer po danu pisaću
mašinu i puna kola papira i drugog kancelarijskog materijala .
/Sjećanje Petra Sabljica i Stojana Brkića u Arhivu./

Za materijal koji su prevezli ova trojica članova SKOJ-a
dobijena je i potvrda iz Kozare /neznam od koje organizacije/
otkucana preko čitave stranice. Potvrdu je predao Stojan Brkić
kada je sakupljan materijal za Muzej u Bos. Gradišci kojoj se
izgubio trag, kao i mnogim drugim dokumentima.

U Lijevču polju /izuzev onih četničkih sela/ bilo je pune skloništa-bunkera kako smo ih zvali po stajama i gospodarskih zgradama i u šumarcima u blizini kuća. U ova skloništa sklanjali su se partizani koji su bili u selu ukoliko bi naišla neprijateljska vojska. Međutim, veće grupe boraca bile su u šumi, a poznata je ~~šuma~~ Tadića na tromedji sela Seferovci, Vakuf i Kukulje u koje nikada nije stupila noga neprijatelja. Takvih mjesta bilo je u još nekim selima /Laminci, Kočićevo, Razboj-šuma Kasagića/ Manja skloništa po kućama služila su uglavnom za sklanjanje žita, masti ili pak nekih vrijednih stvari iz domaćinstva.

O Domišljenosti, u načinu i mjestu izgradnje skloništa, njihovej funkcionalnosti, o zgodama i nezgodama onih koji su na brzini sklanjani u njih mogla bi se napisati čitava knjiga.
/Sjećanje Dese Malbašić-Topić i lično poznavanje/

Poznato je da su neprijateljske vlasti slale svoje agente u Lijevče polje, ali su oni odmah otkrivani u čemu su posebnu ulogu imale žene. Otkrivene agente odvodile su partizanske patrol--role u Štab na Kozari. U Lijevču je otkriven i agent Rudi /zaboravila sam prezime/ o čemu je jedna naša jedinica poslala izvještaj "da je uhvaćen i sudjen". Međutim, nije navedeno da su ga otkrile žene iz Vakufa, da ga je odvela patrola i da su ga u Štabu pustili i da je likvidiran tek kada su ga žene treći put uputile sa patrolom i sa porukom; "Ako ga i sada puste, onda neka niko više ovamo ne dolazi" -misleći pri tome na partizanske kurire, patrola i političke radnike koji su stalno uvraćali i po danu prebivali u Vakufu.

Međutim, taj treći put išao je i dokaz-cedulja pronađena pored VC-a na kojoj su bili zabilježeni zadaci koje treba da obavi u Lijevču./Kazivanje Joke Trkulje iz Vakufa/

Isto tako otkrivena je u Karajzovcima, uhvaćena i sprovedena na Kozaru Blažić /zaboravila sam joj ime/ koja je došla kao neprijateljski agent, a koja je prije toga dolazila kao saradnik i član Mjesnog komiteta. Sudjena i streljana. Bilo je još slučajeva, zapravo pokušaja i pošto nismo ništa mogli otkriti takvi su se brzo vraćali u Banja Luku. Najčešće su išli kao šverceri, nudeći raznu industrijsku robu za prehranbene artikle.

Prilikom prelaska boraca sa Kozare u Centralnu Bosnu prebacivali bi se u Lijevče i predani bi u šumi u Lamincima ili

Kočićeve i tek drugu noć krenuli bi dalje. Sjećam se da je jedna četa partizana u sumrak naišla kroz Petrovo selo i otišla prema Vrbasu, da su u zoru došli četnici, tražili da im se otvori i pitali moju svekrvu? "Ima li partizana"? Ona im je odgovorila; "Prošli su sinoć i pitaju za vas. Možete vi tako godinama ratovati pitajući jedni za druge". Sutradan prije podne došla su nekoliko njemačkih vojnika sa konjskom zapregom i na tavanu nasu-li nekoliko vreća pšenice ne sjećam se koliko, izveli jednu debelu junicu iz štale, privezali je za kola i vratili se nazad u Novu Topolu. Tako su se po Lijevču smjenjivale vojske, a da se nikada nisu sukobili, brinuli su se uvijek budni pozadinski radnici.

Seoski narednoslobodilački odbori bili su stalno angažovani na sakupljanje raznovrsne pomoći ne samo za borbene jedinice na bojištu, nego i bolnica, odnosno ranjenika i narodu. Sprovedile su akcije za sakupljanje svega što je potrebno i što je narod imao. U akciji sakupljanja posebnu pomoć pružale su aktivistkinje AFŽ-a i omladina, prvenstveno članovi SKOJ-a, a najteži dio ovoga posla bilo je prebacivanje svega sakupljenog o čemu se brinuo MOO.

Sakupljano je žito, pasulj, mast, slanina, ponekad i po koja kila soli, živa stoga, žive kokoši, jaja, med, puter, sir, kajmak, čajevi, odjeća i obuća, oprema za bolnicu; jastuci, čaršafi i zavoji ponekad i od djevojačkog ruha. Omladina Seferovaca skupljala je mlijeko i pravila puter za bolnicu.
/Sjećanje Nevenke Radić-Gerovac u Arhivu/

Otpremanje sakupljene hrane i materijala bilo je skopčano sa velikim teškoćama i opasnostima. Najveći problem, odnosno opasnost za ovaj dio Lijevča bilo je prelaženje ceste u odlasku i povratku. Prelazilo se gdje su bile redje švapske kuće, a tuda su najčešće krstarile njemačke patrolе.

Jednom je u jesen 1944 godine oko 2 sata prelazila kolona sa žitom preko ceste iz 8 sela. Stojan Brkić kaže da je bilo oko 200 kola, zaprega, dok Vukašin Kelečević kaže da je bilo 70 zaprega i da su prevezli oko 3 vagona pšenice, kukuruza i graha, a zaštitu je držala Ljevčanska četa.
/Sjećanje Stojana Brkića u Arhivu/

Neke žene iz Vakufa /što ne znači da ih nije bilo i iz drugih sela/ pored izvještaja o kretanju vojske dovezile su iz Banja Luke puške i municiju. Marija Dodik dovezila je puške u kolima u slami, a metke u korpi sa vunom. Kada je Marija Dodik streljana /juna 1943 .g./nastavila je njena ćerka i donosila izvještaje i metke. Ona bi napijaci ostavila kola, a neke je donosile metke i ostavljale u kola. Mezna ko ih je donosila. Jednom je iz daljine vidila da je osoba u zaru, ali pretpostavlja prema težini paketa da je to bio muškarac. Ona bi metke stavljala u korpu i prekrivala vunom kao da je na pijaci kupila vunu.

I Joka Trkulja iz Vakufa dovezila puške iz Banja Luke koje je nabavljala Jovo Djukić. Ona je natovarila stari šporet i kemade cigle da bi prikrila puške. Usput je još sjeo ustaša da ga poveze. Trebalo je mnogo hrabrosti i stalženosti; voziti puške i ustašu i još sa njim uvratiti u kafenu na kafu. /Sjećanje Savke kecman i Joke Trkulje u Arhivu u B.Luci/

Ove žene, kao i mnoge druge išle su pijačnim danom sa prepusnicom da nose proizvode na prodaju, izvidjale su i usputno, a i preko svojih prijatelja dolazile do važnih podataka. Za odlazak u Novu Topolu kada je trebalo nešto izviditi ili nekome odnijeti neku poruku, najviše su upućivane žene čiji su muževi bili u zarobljeništvu kao vojnici bivše jugoslovenske vojske. One su stalno nosile sa sobom zarobljenička pisma, što im je bilo kao neka legitimacija i prema njima su se švabe drukčije odnosile nego prema drugim ženama iz sela. Najčešće su išle sa žitom u mlin ili pak na poštu.

Žene su po selima organizovale sjela i plele za partizane priglavke, čarape, rukavice, šalove i sve je to otpremale na Kozaru.

Nemoguće je sve nabrojati šta su žene činile i doprinosile NOB-i. Naprijed je spomenuto samo nekoliko, a takvih ili sličnih bilo je mnogo. U pojedinim selima sve žene bile su obuhvaćene radom za NOB-a. Zadataka je bilo mnogo i raznovrsnih, od sakupljanja sjemena za Kozaru, skrivanja i ishrane partizana i pozadinskih radnika, stražarenja pa do brige za obezbjeđivanje potreba za bolnicu, a da ne govorimo rad u polju, jer muškarci ni na njivi nisu po danu bili bezbjedni, a trebalo je uraditi i za sebe i za "šumu". Savka Radonjić je noću ubacivala letke u dvorište Oružničke postaje u Kukuljama, a Privna Kalajdžić iz Mašića uba-

civala je letke u pištu u Novoj Repali.

Važan događaj u kojemu su glavnu ulogu odigrale žene bilo je i spasavanje Savezničkih pilota u Lijevču. Bio je vedar i sunčan avgustovski dan 1944. godine. Saveznički avioni vraćali su se poslije bombardovanja po Njemačkoj. Bila sam kod kuće moga oca Stejana Vulina poslije izlaska iz zatvora, jer je to bio jedan od uslova za moje oslobođanje, da sam među švabama. Jedan bombarder bio je oštećen i pratilo ga nekoliko lovačkih aviona. Avion se spustio na njivu na strnište nakon pokošene pšenice, udaljeno oko 500 m. od očeve kuće, a nešto bliže /300-350 m/ od glavne ceste na čistini, na tromeđi sela Seferovaca, Romanovaca i Vakufa. Sa tavana očeve kuće pratila sam njegovo spuštanje.

Posada je izašla iz aviona i stajala ne znajući kuda da krene. Nekoliko žena iz Vakufa istrčale su iza živice odakle su pratile spuštanje aviona. Mahnule su pilotima da idu njima i oni su zbacili pilotska odijela i potrčali u pravcu žena. Žene su ih vezom odmah prebacile preko Vrbasam-jih njih 6 pilota, dok je jedan Poljak nije mogao trčati kao ostali pa je ostao u Vakufu. Jedna žena potrpala ga je uza zid u štali sa požnjevenim kukuruzima i tu je ostao do večeri.

Bila je to vrlo brza i smjela ^{odluka} jer su neprijateljski vojnici SS jedinica i domobrani bili u Bos. Aleksandrovcu udaljeni oko 1,5 km. Kada je potjera za pilotima došla u Vakuf oni su bili već daleko izmakli. Naišli su na tragove /ispala im čokolada iz džepova/ pitali su žene gdje su piloti. Sve su odgovarale da su piloti tuda prešli, ali ne znaju kuda su otišli. Nijemci su pretresli nekoliko obližnjih kuća, a povirili su i u onu štalu gdje je onaj pilot Poljak bio sakriven, ali ništa nisu posumnjali. Vratili su se nazad i u jednoj kući opljačkali dvije kante masla.

Piloti su odmah navečer vraćeni u Vakuf i sa patrolom koja je bila u Vakufu / i koja je učestvovala u njihovom prebacivanju u toku iste noći stigli u Štab na Kozari. Iz oštećenog aviona Nijemci su kamionima odvozili materijal koje su piloti trebali izbaciti na oslobođenu teritoriju partizanima.

Rad u Lijevču bio je vrlo težak, teži nego u borbenoj jedinici, pa neke ondašnje akcije i zadaci gledane iz sadašnjeg vremenskog razdoblja izgledaju nemogući. Jedna od mnogih smjelih akcija bilo je i branje švapskih

kukuruza koncem ljeta 1944 godine prije odlaska švaba iz Nove Topole, a koje su izveli članovi SKOJ-a sela Donji Karajzovci. Njive kukuruza bile su u blizini švapskih kuća, a sve švabe bile su naoružane, odnosno imali su oružje u svojoj kući. Omladina je brala, a članovi seoskog NCO-a zapregama su odvozili obrani kukuruz dublje u selo i kasnije ga prebacivali na Kozaru. Švabe su bile zaprepašćene ovom akcijom kada su ujutro vidili obranu kukuruza.

Treba napomenuti da je ova grupa članova SKOJ-a/kao i druge organizacije/ radila vrlo aktivno i pored budnog oka zagriženog fašiste Vajkmana i njemačkog agenta Džoke Sladojevića iz Donjih Karajzovaca. Ova brojna grupa držala je svoje sastanke u šumi udaljeno oko 500 m. od kuće švabe Vajkmana pretsjednika "Kulturbunda" za Novu Topolu, zagriženog fašiste koji je mnoge zla nanio Lijevču polju. /Sjećanje Mire Bosnić u Arhivu/

Narastanjem borbenih jedinica na Kozari, rasle su i potrebe za ishranom, stekom i opremom. Za pojedine jedinice trebalo je obezbijediti konje, pa su često puta "dizani" odvedjeni konji iz švapskih štala. Odvedjeni su iz imućnijih domaćinstava, a koja su bila pedalje od ceste, odnosno "u polju" kako se to govorilo.

Odvođenje konja svaki put je unaprijed isplanirano • čemu se brinuo NCO. Išli su odbojnici sa naoružanom patrolom, odnosno lica koja su poznavali teren, i raspored gospodarskih zgrada. Radilo se u tišini u mrkloj noći kako se nebi izazvala uzbuna i da nebi došlo do pucnjave.

Poznato je da je omladina iz Banja Luke odlazile u partizane i preko Lijevča polja, odnosno preko utvrđene veze. Dešavalo se da se odmah ne mogu prebaciti na Kozaru i ostajali su skriveni u selu i po nekoliko dana i za sve vrijeme bili su pod brigom i pažnjom uvijek budnih odbojnika NCO-a, a naročite aktivistkinja AFŽ-a.

Pored mnogobrojnih i raznovrsnih zadataka narodne vlasti u Lijevču polju, treba spomenuti i brigu za uhapšene i ispitivane mogućnosti za njihove izbavljanje iz zatvora.

Ako je postojala mogućnost da se neko podmiti, onda su u tome nesebično učestvovali mnogi seljaci. Ponekad se u tome i uspjevale podmićivanjem sudijske ili nekih viših ustaških ili

ili oružničkih časnika, davanjem prehranbenih proizvoda ~~XXXXXX~~ /a redje nevac/ kojih nije bilo kupiti. Bilo je to; mast, slanika, kajmak, sir, kokeške, jaja ili žito. Ponekad je trebala i debela ^{pruga} ~~ka~~ što je bio moj izlatak iz zatvora.

Prije toga porodica uhapšenog ili neki poznanik /najčešće se radilo o predratnim poznanstvima/ od tih časnika ispitali bi mogućnost oslobađanja uhapšenog davanjem mita. Ponekad, kada se nije sigurno znalo gdje se nalazi uhapšenik, slala se u "izvidjanje" Jozefina-Zefka Šeleba i putem svojih veza doznavala za stanje uhapšenih u zatvorima.

Za podmićivanje bio je kao najpodesnija ličnost Marić predsjednik Ustaškog prijekog suda u Banja Luci. On je često dolazio na vikend u Lijevče, zapravo u Trešelj, gdje je on za sebe ~~bi~~ bio uzeo imovinu Srbina Brkovića, trgovca i posjednika iz Trešeljja koji je bio interniran u Srbiju. Trgovina i imovina Brkovića bila je uz cestu Nova Topola-Srbac, udaljena od glavne ceste Banja Luka-Bos. Gradiška oko 1 kilometar. Znalo se kada će Marić doći u Trešelj i seljaci su ~~XXXXXX~~ dolazili sa pekčenicima tako da se dešavalo da istovremeno dođe nekoliko seljaka i da donese pečeno prase ili jagnje/ili kokeš/ tako da je ponekad donošeno i po nekoliko prasadi. Ovo mi je ispričao DJuradj Kecman iz Karajzovaca koji je jedne nedelje bio kod Marića. Medjutim, ~~nako~~ je rodbina uspjela izvući i prije dolaska na sud podmićivanjem ustaških časnika.

Sve ovo što je naprijed rečeno odnosi se na nekoliko ljevnčanskih sela izmedju ceste i Vrbasa, a situacija je i u drugim selima bila slična. Sa druge strane ceste koja je takodje pripadala Lijevču polju situacija je bila nešto drukčija, Njima je u zaledju bila Kozara, nisu ugrožavani od četnika, sela bliže ceste /Romanovci, Vilusi, Elezagići, Mašići, Rogolji/ lakše su dobivali pomoć na Kozaru, jer nije bilo problema sa prelaskom ceste.. Medjutim, tamo su bili češći upadi neprijateljske vojske naročito Nijemaca predvođenih domaćim švabama iz Nove Topole. Živilo se u velikom oprezu uz stalno stražarenje žena i djece. U Rogoljima i Elezagićima koji su bili najbliže neprijateljske vojske najopasniji su im bili švabe na biciklima, jer su dolazili nečujno i mogli su da iznenade, a i u ovom selima bilo je partizanskih kurira i pozadinskih radnika. Mnogo lakše je

Pozadinski radnici sa mezare redovno su dolazili u Lijevče, prenosili direktive višeg rukovodstva, organizovali politički rad; • ciljevima NOB-e, skoro svakodnevno obavještavanje • stanju na širem području, • Redovno su održavani sastanci kao i na oslobođenoj teritoriji i pretresani svi problemi, ne samo dotičnog sela nego i šire.

Ovakav intenzivan, organizovan i stalan rad bio je neophodan na ovakvom terenu, opkoljen sa svih strana neprijateljem; Nijemci u Topoli, ustaše u Bos. Gradišci i sela pored Save, četnici preko Vrbasa, Nijemci, ustaše i domobranci u Bos. Aleksandrovcu, te brojne oružničke postaje po selima. Radi toga bila je potrebna stalna pomoć aktivistima na terenu bez obzira na vrlo brojne Čelije APJ, SKOJ-a, odbore narodne vlasti i AFŽ-a.

Za rad u Liječvu trebalo je hrabrosti, snalažljivosti i smisla za organizaciju. Rad je bio težak i odgovoran. Dovoljno je kad se zna da je u pojedinim kućama same u toku jednog dana bilo ili ručalo i po tri različite vojske, a da se nikada nisu sukobili.. Često se dešavalo da domaćica pripremi ručak za partizansku patrolu ili pozadinske radnike, naidju oružnici, a ponekad i Nijemci i pojedu pripremljenu hranu, a u selima bliže Vrbasu znali su upasti i četnici koji su također tražili ručak.

Za ilustraciju evo jednog primjera; U Donjim Karajzovcima u kući Ive Šelembe trgovinu i gostionu drži Živko Mastala /mislim u to vrijeme Partijski povjerenik/ Sjede i piju oružnici, a na tavanu partizanska patrola. Pozadi kuće pod istim krovom ljetna kuhinja

u kojoj držimo sastanak Opštinskog odbora AFŽ-a za Novu Topolu, /predsjednik Jozefina-Zefka Šelemba, sekr. Brana Kalabić, članovi Draginja Dardić, Mileva Gutarilo iz Karajzovaca, Jovanka Rokvić, Vranić^{Mileva} iz Trošeljia dok se drugih ne sjećam/i uz kafu rasporedjujemo, odnosno odredjujemo zadatke šta će koja da uradi po selima. U međjuvremenu je naišao Boško Šušnjar kurir sa Kozare /inače iz Karajzovaca/ i dao nam "poštu" da ponesemo za seoske odbore vlasti

Ove je bila česta slika ljevčanskih sela u selima koja su bila jedinstvena, /svakako izuzimajući naprijed nabrojana četnička i ustaška sela pored Save/ u kojima su svi od najstarijih pa do djece učestvovali u raznim akcijama /stražarenje izvidjanje, obavještavanje. U prilog navedenog je što su kuriri koji su ujedno bili i obavještajci po danu krstarili po selima, kao i neki pozadinski radnici. / Sjećanja i zapažanja Dese Malbašić Topić i lične poznavanje./

O sabirnom logoru u Novoj Topoli neznem da li je nešto već pisano, a mnogo je naređa u njemu stradalo. Logor se nalazio u Srednjoj Topoli u Osnovnoj školi "Časnih sestara sragocjene krvi". U školi je bila uprava logora čiji je komadant bio jedan njemački oficir, a u sastavu logora bilo je nekoliko kružnih baraka željeznih odmah do škole u dvorištu švabe Friša koji je ispred do ceste imao svoju mesnicu /sadašnja zgrada bioskopa u Novoj Topoli/ Logor je bio ogradjen dvostrukom žičanom ogradom, a noću je kroz žicu puštana struja dobijana iz Gergesova mlina preko ceste. To je sadašnja upravna zgrada Poljoprivrednog dobra "Mladen Stojanović" u kojoj je ranije bio mlin i koji je ~~u~~ izgorio prilikom napada partizana na Novu Topolu 1944.g.

Logor je koliko se zna djelovao od kozarske ofanzive juna 1942 do odlaska švaba septembra 1944 godine. ~~gdje~~ su dovodjeni uhapšeni sa Kozare, kao i mnogi uhapšeni seljaci iz Ljevča polja. Neki hapšeni otpremani su kamionima u logor Stara Gradiška na likvidaciju, dok su drugi, koji su smatrani političkim krivcima dugo zadržavani i ispitivani uz primjenu specijalnih metoda mučenja. Ti ljudi su likvidirani pojedinačno ili manje grupe, noću ubijani pištoljem u ~~polju~~ u majdanu usred polja Janzelevog imanja, gdje je ~~pa~~ pred rat Jenžel i jedan Italijan kopali pjesak i proizvodili betonski crijep. U ovom majdanu bili

izrasli bagremovi, ali je sve to kasnije iskrčeno i zaravnato. Podalje od ovog majdana ubijen je Angelus iz Banja Luke koji je 1943 otišao na Kozaru / Mrtvog ga je kolima dovezao u sahranjenje u groblju kod crkve u Karajzovcima Danilo Aleksić. / Jedinu za kojega se zna da je izišao živ iz tog logora je Husnika Ibrahimbegović. / Njegovo opširno sjećanje na logor nalazi se u Arhivu. /

Međutim, poslije kozarske ofanzive bilo je zatvora u mnogim švapskim kućama /podrumima/ u Novoj Topoli o kojima se ništa ne zna. To su uglavnom uhapšenici koji su kasnije pojedinačno ili u manjim grupicama hvatani po Kozari nakon onog prvog masovnog progona kozarskog naroda. Neke njemačke jedinice su takve pojedince ili grupe odmah na mjestu ubijali, dok su neke jedinice uhapšene žive doveli u Novu Topolu. /Sjećanje Slijepčević, rođ. Španić Vukosave iz Jablanice, sada u Prijedoru. /

Poslije napada naših jedinica na Lijeve polje i selidbe švaba u septembru 1944 godine, omladina je masovno išla na berbu švapskih kukuruza koji su otpremeni za Kozaru, kao i drugi vrijedni i potreban materijal iz švapskih kuća. Toliko, koliko se stiglo prije povlačenja partizanskih jedinica. Bila je to akcija omladine Lijeve, ali i ostalih sa područja sreza koji su bili svrstani u Omladinsku radnu brigadu "Stojan Grujičić-Jaruga."

Švabe su morale seliti i ako ih je bilo koji birao ostati, pošto se nisu plašili partizana, jer se ničim nisu ogriješili NOP. Među švabama je bio jedan manji broj antifašista i onih koji su po svaku cijenu želili da ostanu neutralni. Međutim, to je bilo vrlo teško. Švabe su prema naredjenju SS jedinice morale ponijeti koliko može stati u zaprežna kola, a ko ne krene biće na licu mjesta streljan. U mnogim kućama patrola SS jedinice čekali su dok se porodica ne spremi i ne krene. Išli su u koloni, praćeni vojskom-pripadnika SS jedinica sa obe strane ceste. /Sjećanje Razine Mikulić/

Švabe antifašisti nastojali su da se ne sukobe sa zagriženim fašistima kao što je bio Eric Lamers, koliko znam kao menadžer mjesta Nova Topola, Johan Vajkman pretsjednik "Kulturbunda" za Novu Topolu i mnogi drugi. Ti ljudi su nastojali da pomognu srbima komšijama kada su god to mogli i spasu komšije iz zatvora. To im je bilo najlakše kada je uhapšena veća grupa da nekog izvuku, poneke su spasavali i iz zatvora ili dojavljivali kada bi doznali da se priprema neko hapšenje. Neki su davali i pomoć

za partizane /Johan Janzel, braća Kremer iz Šibića Hana, Jozef Gabrijel i ne sjećam se imena trećemu, neki Lamersi iz Donje Topole/ Medjutim, ovi malebrojni antifašisti izgubili su se u ogromnoj većini zagriženih fašista.

Braća Kremer su spasavali ljude iz zatvora, a najčešće kada su ih uhapšene sproveli u zatvor. Joka Trkulja kaže kako je jednom u Kremerov mlin odvezla 300 kg. pšenice i zamjenila za bijelo brašno. Vlasnik je znao da je to za partizansku bolnicu, ali nije pravio nikakva pitanja. On je vrlo dobro znao da to nije za svoju siromašnu porodicu, koja je jednom godišnje za slavu mjenjala male količine pšenice za bijelo brašno.

Jednom je Muradj Kecman obratio veleposjedniku Johanu Janzelu da mu treba za partizanskog komadanta sedlo i čizme. On je obećao i odmah sutra dan kada je fijakerom obilazio polje doveo do kuće Šušnjareve kako je obećao. Pomoć za bolnicu davao je Jozefini-Zefki Šelemba i njenoj sestri Bebi Vugdalić. /Sjećanje Getrude-Bebe Vugdalić na sestru Zefku Šelemba u Arhivu/

Sve naprijed navedeno samo je mali dio onoga što se dešavalo u Lijevču. O tome bi trebalo da dadu svoje sjećanje pozadinski politički radnici i partijski povjerenici koji su krstarili Lijevčem poljem i Potkozarjem i koji su poznavali svako selo i skoro svaku kuću. Bio bi to i njihov dug prema onima koji su ih u Lijevču čuvali, sklanjali, hranili, a često i odjevali. Jedino što je takvo opširno sjećanje i vidjenje dala Desa Malbašić-Topić i predala Arhivu /Bila je na terenu Lijevča i Potkozarja od polovine 1943 godine/

I pojedini izuzetni događaji u Lijevču treba da se zabilježe, bez obzira što se i na izuzetno svjetlim mjestima pojavi neka jača mrlja. Selo Vakuf zvali smo "Mala Moskva". Ono je bilo na udaru svih vojski. Jedan dio veze Kozara-Lijevče-Centralna Bosna išao je preko vakufa. Tu su dolazile najvažnije informacije iz Banja Luke. I ako u blizini neprijateljskog uporišta u Bos. Aleksandrovcu/a i Topola je bila blizu/ selo je prosto rečeno bilo glavna za neprijatelja. Tu su prije rata djelovali napredni omladinci, kasnije u toku NOR-a Nikola Mastala, Joka Trkulja, Zoravka i Savo Škobalj, Vida Melečević, Jova Mandić i cijela porodica Ilije Kecmana: Ilijina punica Marija Sedik, žena Javka, maloljetna Javkina sestra Lagorka. Za pojedine poslove su korištene i dvije male ćerke

Mlijine i Slavkine i još mnogo drugih čija sam imena zaboravila..

Međutim, iz takvoga partizanskoga sela i takve napredne sredine, jedan čovjek Milan Tubić otišao je u četnike i ako mu je sin Dragan bio u partizanima, dobar borac. Taj čovjek nije dolazio u svoje selo, ali je na poručju nekih sela preko Vrbasa bio pravi krvnik i kao takav je suđen. Njegovi zločini prouzrokovali su i smrt sina Dragana.

Poslije završetka NOR-a Dragan je došao kući, mobilisao se i nastavio da se bavi poljoprivredom, pa se bavio i proizvodnjom povrća i bestana. Jednom je oterao na pijacu u Srbac kola bestana. Prišao mu je čovjek i upitao odakle je i kada je rekao da je iz Vakufa upitao ga poznaje li Milana Tubića na šta je on odgovorio da mu je to otac. Čovjek ga je zaprepasćeno pogledao i rekao mu, odnosno rukom pokazao neko selo i rekao mu; "Vidiš ono selo, u onom selu, tvoj otac je je ubio četvericu braće. Bježi čim prije dok još seljaci nisu doznali za Tege.. Dragan je izbezumljeno počeo izbacivati lubenice iz kola, odmah okrenuo zapregu i punom brzinom krenuo kući. U velikom šoku izazvanim strahom i gnjevom kolima je prošao mimo put za Vakuf i tek kada se malo priprao vidio je da se nalazi blizu Laktaša. Okrenuo je kola, pustio kajase i konji su sami došli kući.

Dolaskom kući rekao je ukućanima da dobro zatvore kapiju i da je ne otvaraju, odnosno da se niko ne usudi da je otvori dok njega mrtvoga ne budu iznosili iz kuće u dvorište. I stvarno, tako je i bilo. Dragan je ubrzo umro i tek onda kapija je otvorena.

Još jedan događaj /pored mnogih/ iz Vakufa. Jedna grupa ustaša iz Bos. Aleksandrovcu upala je u selo sa konjskom zapregom da pljačkaju. Počeli su iz jedne kukuruzane da tovare kukuruze. U blizini je bila partizanska patrola i zapucala. Jedan ustaša je poginuo, a drugi su se dali u bjegstvo. Odbornici su tražili načina kako da spasu selo od ustaške osvete. Dogovoreno je da mrtvog ustašu treba odvesti u njegovu komandu i reći da je to djelo *čovjeka*

Odredjeni seljaci su odvezli poginulog ustašu u njegovu komandu /udaljeno oko 1,5 km./ u Bos. Aleksandrovcu, ispričali ustašama kako su oni udarili na kukuruze četnika Tubića koji je sa svojom desetinom bio u selu, da selo nije krivo za smrt njihovog kolege, pa su smatrali za svoju dužnost da ga dovezi da se kao čovjek sahrani. Ustaše su se zahvalile, počastile seljake kavom i oni se sretno vratili u selo.

I još nešto specifično za Lijevče. Kako su partizani vršili "mobilizaciju" za popunu svojih jedinica tako je Nezavisna drž. Hrvatska vršila mobilizaciju i pozivala Srba da se jave u domobrane, navodno je trebalo da se formira "radna bojna". Jedan manji broj Srba odazivao se na ove pozive i išao u domobrane-uglavnom stariji porodični ljudi. Međutim i ovdje je postojala veza, tako da su prijavljeni upućivani u Slavonski Brod i tamo se prijavljivali doktoru Splavskom, koji ih je puštao, odnosno davao dokumente sa kojima se mogu vratiti. Mnogi su sa dobijenom uniformom odmah odlazili u partizane /Na ovoj vezi bio je Tede Barać iz Karajzovaca/

Sve je to Lijevče u pojedinim detaljima i to iz obližnjih meni poznatih sela, a šta bi tek sve mogli da napišu oni koji su za vrijeme NOR-a bili na području Kosjerova, Kukulja, Laminaca da ne spominjem druge. Bilo je vrlo smjelih, smišljenih, sada naprosto nepojmljivih događaja. Činjenica je da se u toku čitavog rata nije ništa zapisivalo, jer je to bilo strogo zabranjeno da nebi palo neprijatelju u ruke. Pozadinski politički radnici sve zadatke prenosili su usmeno i tako su ih primali i oni koji su ih izvršavali. Jedini štampani materijal bio je "Kozarski vijesnik" i još neke novine, Odluke AVNOJ-a i poneka brošurica za idejno politički rad.

Radi toga i nema podataka o ilegalnom radu u Lijevču i Potkozarju i pozadinske političkom radu. Bilo je zabranjeno zapisivati, a ta zabrana kao da i sada traje?..

Dokumenta koja su dobijena kao potvrde za predati materijal /koji nije nikada naslovljavan na ličnost nego na selo/ ili pohvale koje su davane pojedinim organizacijama od viših organa, pojedinci su uspjeli sačuvati, ali su izgubljeni poslije rata. Naime, prilikom formiranja Muzeja "Putevi pobjede" u Bos. Građišci mnogi aktivisti dali su pojedina dokumenta za Muzej koji se nikada nigdje nisu pojavili.

Jedna zahvalnica AFŽ-u Petrovo selo za predati materijal za bolnicu koja je bila kod mene izgorila je 1945 godine. Neka dokumenta, kao i tu zahvalnicu moj pokojni muž stavio je u jedan stub dverišne ograde, stim što je u stubu napravio veliku rupu sa alatom-svrdlom kojim se izradjuju klempe i zatvorio drvatom.

Kada su naišli crnogorski četnici početkom aprila 1945.g. oni su pod šupom ložili veliku vatru da bi se grijali, kuvali puru i palili svoju dokumentaciju. Ložili su ogradu koja je bila najbliža, pa je tako izgorio i onaj stub sa sakrivenim dokumentima.

Kada sam već spomenula crnogorske četnike onda da rečem nešto i o njima. Jednog prohladnog aprilskog dana ugledala sam nepoznatu vojsku. Došli su pred kuću i pitali čija je kuća, a kada sam rekla Kalabića ušli su u kuću i pitali imaju li nešto za jelo. Dala sam im ručak i pitala koja su oni vojska našta su rekli da su crnogorski četnici, da su oni izvidnica i da za njima ide silna vojska. Na moje "brižno" pitanje kada su krenuli iz Crne Gore rekli su oko Mitrovdana /8 novembar/. Čim su ručali izišli su pred ~~kuću~~ vojsku, jedna velika rulja, od kojih je veliki broj zaposjeo naše dvorište.

U toj njihovoj vojsci bilo je Italijana i po neki švabo. Uzimali su na što god su naišli i do čega su stigli; jaja ispod kvočaka, prazne saće iz pčelinjaka /u to doba nije bilo meda/, a jedan Italijan popeo se na tavan gdje je našao hrpu "brašna". Izvadio je postavu iz rukava šinjela, nasuo brašna, zavezao te dvije kese i prebacio preko ramena kao bisage. Zapravo, to i nije bilo brašno za našu ishranu nego samljeveno za stoku, otpadak poslije trijerisanja pšenice.

Komanda ovih četnika koliko se sjećam bila je u Kukuljama, mislim da je njihov glavni komadant bio vojvoda Murišić. Četnici su se razmilili po mnogim selima /šupama, stalama, dvorištima/ tako da su i djeca koja nikada nisu imala priliku da vide četnike, sada imala tu priliku. Bilo ih je u Kukuljama, Razboju, Petrovu selu, Gornjim i Donjim karajzovcima, Lamincima i još nekim selima. Gdje god su naišli pustošili su sve po kućama kao skakavci. U našem dvorištu naložili su veliku vatru i palili arhivu. Oni u Kukuljama su još bacali i druge suvišne stvari /gdje su bili četnički komandanti/ porodične fotografije. Znam da su se djeca u Gor. Karajzovcima igrali sa njima, jer su im bile kao slikovnice. Bušili su im oči, damama u šeširima ako su imali dodavali bi još neku boju ili detalj na šeširu. Ženama u selu one su služile za potpalu vatre, jer papira nije bilo, a slika je bila kako pričaju masa jedna.

Još nešto sam zaboravila vezano za Lijevče i Kozaru/kao da sam rekla i kao da je moguće sve seći/, to je izrada klompi- dr-venjaka, kako se u nekim selima govorilo. Klompe su donijeli u Lijevče Holandjani, kojih je bilo u Topoli /velika je greška što smo mi sve u Topoli smatrali švabama, a bilo je među njima; Holandjana, Austrijanaca, Belgijanaca, Mađjara i još nekih narodnosti, ne računajući Čehe i Poljake/. Izradom klompi bavile su se neke švabe i Poljaci i prije rata prodavane su na pijaci. Bila je to vrlo topla obuća, pogodna za oko kuće i za duža putovanja zimi u saonicama.

Međutim, u nedostatku druge obuće, klompe su izradjivane u Podgradcima i bile pod "planskom raspodjelom", to jest nije ih svako mogao dobiti, nego su rasporedjivane onim najpotrebnijim. Iz Lijevča su za izradu klompi odvođeni na rad pojedini majstori. Znam da su dvojica Poljaka iz Petrova sela išli "na rad" u Podgradce; Mihael Ostrowski, član Seoskog NOO-a i Mihaćko čini mi se zvao Moconja. Njih je odvela patrola u Podgradce /jednog odvela a, drugog odvela/ i nakon mjesec dana rada vraćala ih nazad kući.

Sve je to još uvijek nepoznato Lijevče, Patkozarje, a djelom i Kozara, jer o radu armije malih ljudi u organima vlasti, Partije, SKOJ-a, AFŽ-a, Omladine koji su bili čvrsto povezani sa NOV, odnosno bili njen sastavni dio, malo se zna. Ove "jedinice" nisu slale pismene izvještaje višim organizacijama i organima kao što su to činile borbenne jedinice. Radi toga se malo zna o njima. Niko se posebno nije time bavio, niti se ko interesovao. Svaki puta se ide od postojećih dokumenata pa se o pojedinim događajima više puta pisalo, dok na drugoj strani pojedine važne stvari i događaji prolaze neprimjetno, ali polako i sigurno blijede i gube se iz sjećanja.

Za moje navode da su naprijed nabrojani bili sastavni partizanske vojske za čiji rad sam nastojala prikazati, moram dodati i ovo. Za izvođenje pojedinih borbenih akcija, gdje je bio manji broj boraca učestvovali su i mještani pojedinih sela, kao napad na Cružničku postaju u Kukuljama, sjećanje telegrafskih stubova, paljenje škole u Mrčevcima koju su sami mještani po direktivi zapalili kada je trebala da se useli neprijateljska vojska, odvođenje iz štala švapskih konja i još neke akcije. (Sjećanje Milice Stanković (brinje pomunak))

Eto toliko, čega sam se sjetila, a za druga područja i dopunu ovoga što sam napisala, prepuštam drugima, boljim poznavacima pojedinih zbivanja i događaja.

Banja Luka, maja 1990.

Branka Kalabović

B O S A N Š K O G R A D I Š K I S R E Z

I. Prije rata obuhvatao je područje omeđeno rijekama SAVOM i VRBASOM - do Maglajana, Krneta i Bakinaca, obronke Rozare i Presare do Orahove.

II. Ratni srez obuhvatao je pored ranije teritorije i sela: Maglajani, Petoševci, Laktaši, Mahovljani, Kebatovci, Bakinci, Jablan, Jakupovci, zapravo čitave lijevče do Klačnice i dalje do Trna.

III. Predratni srez, sada opština po završetku rata znatno je smanjen u odnosu na predratnu teritoriju, jer je Srbac postao opština pa su mu pripojena sela: Kukulje, Lilić, Otoke, Razboj, Kladari, * Stapani, Bardača ... Opštini Laktaši koja je također naknadno fermirana pripala su sela Mrčevci i Kesjerovo.

Napomena: Ovo što je napisano su
primjedbe i sugestije na most knjige
Dr Dušana Lukaa; "Bosanskohercegovački srez
u 1914-15" uglavnom se odnosi na Ljubič
Branu Kalabre

Dr. Dušan Lukeč; BOSANSKOGRADIŠKI srez u NOB-i

PRIJEDBE, PREDLOZI, DOPUNE

Kao uvod trebalo je navesti borbene tradicije naroda kao što je Kašićka buna 1809 i 1874 /uvedena je u Vojnu enciklopediju Jugoslavije/ustanak protiv Turaka, veliki broj solunskih dobrovoljaca 360 sa sreza prema kazivanju Kragulja/. Tako je na primjer samo iz sela Romanovaca bilo 13 solunskih dobrovoljaca, svi su došli sa odlikovanjima, a Milan Djuričić sa Medaljom Obilića.

Dalje, rad i djelovanje naprednih snaga na području sreza i prosvetlost i napredak u prosvetnom i kulturnom pogledu. Dok je Vrbaska banovina imala po popisu iz 1931 g. 72,6% nepis menih i spadala među najnepismeniji dio Kraljevine Jugoslavije, dotle je srez Bo. Gradiška imao _____% nepismenih.

Na strani 2. brisati zasebke i nabrajati-navediti samo sela.

Na strani 4 dodati demonstracije u Novoj Topoli. O demonstracijama 27 marta 1941 održan je veliki naredni miting u Novoj Topoli o čemu opširno piše tadašnji pretsjednik opštine Romanovci Miloš Toderović u svojim sjećanjima "Teška prošlost", koji je govorio na tom mitingu.

Poslije rasula bivše Jug. vojske aprila 1941, sa aerodroma u Rogeljima kelima je doveženo oružje, municija i oprema /pored ostalog i poljska kuhinja/. Prevoz su vršili Videvići na čelu sa Brankom Videvićem kovačem, koji je kao vojnik bio rasporedjen na taj aerodrom. Sve je to zakopano u kovačnicu Branka Videvića, a kasnije prevezene na Kozaru. /Videvići, selo Kašići bili su u blizini aerodroma/, a prevoz su vršili isti oni koji su to dovezli i zakopali u kovačnici.

/Opširno sjećanje Dese Malbašić Topić i Zorke Adamević rod. Mandić u Arhivu/.

Na strani 9, o Poljacima-razgraničiti. Ne može se i ne smije generalisati. Čelinovac je bio na strani neprijatelja, dok su u Petrovu selu i pored stalne prisutnog straha od četnika koji su ponekad upadali u selo/gdje je bilo njihovih simpatizera/bili su

na strani NOP-a. U tom selu bio je član Seeskeg NOO-a Mihal Ostrevski, a pojedini pozadinski radnici sa Kozare skrivani su kod Poljaka Popeka kada je u selu bilo četnika ili oružnika. /lične poznavanje i sjećanje Dese Malbašić Topić u Arhivu./

Nadalje treba dodati Čehe koji su bili brojni u Lijevču polju i nešto reći o "Českej besedi" i njihovom traženju veze odmah poslije okupacije. Naime, nakon zabrane rada svih svih društava pa i "Česke besede" 1941. Česi su formirali "Revolucionarni odbor" i tražili vezu za borbu i otpor okupatoru.. Njihov doprinos NOR-u bio je vrlo veliki. Među njima je bilo vrsnih saradnika /Slavko Švab i drugi u Bereku, dvojica ili trojica braće Bela u Trešeljima, Crvenčuk i drug/. Jedan od Čeha iz Trešelja mislim Crvenčuk pobjegao je sa streljanja iz Banja Luke 7.1.1944 prilikom nailaska Savezničkih aviona/.

Prema sjećanju Ladislava Blaha pozvan je da 9.2.1942 dođe iz Banja Luke u Novu Topolu na sastanak /vjerovatno se radi o Trešeljima koji su u blizini N.Topole prim.B.K./, gdje je održao sastanak Voje Stupar. Na sastanku su bili prisutni svi članovi Revolucionarnog odbora Čeha i DJuradj. Kecman.

/Sjećanje Ladislava Blaha koji sada živi u Čehoslovačkoj nalazi se u Institutu za istoriju u B. Luci./

O Česima u Lijevču polju i radu za NOP pisao je Franjo Kehut u listu nacionalne manjine Čeha "JEDNOTA" koji izlazi u Daruvaru. Franjo Kehut iz Denjih Karajzovaca, kurir- borac živi u Sarajevu. Otac Jure saradnik NOP-a, a sin Franjo i dvije sestre članovi SKOJ-a u Karajzovcima.

Na strani 21.treba dodati da su po nekim selima posebno Podgradci, Kukulje i Laminci /koji su bili kao centri za nekoliko obližnjih sela/bile čitaonice, da su djaci, studenti i radnici donosili zabranjenu literaturu koja je kružila po selima. Knjige, časopisi i po neki letak, donošeni su iz Beograda, Banja Luke, a neke knjige u Podgradce dolazile su iz Našica. /Sjećanje priča Stojke na Vuju Topića, Jotića Gojka i Dese Malbašić Topić u Arhivu./

Meni je poznato da je čitaonica u Kukuljama radila vrlo aktivno, zimi navečer, gdje je dolazilo dosta seljaka iz Kukulja i okolnih sela redovno. Radilo se grupno, neko bi čitao, a ostali

pažljivo slušali. Da je interes bio veliki može da posluži i ovaj primjer: u Čitaonicu je zimi redovno dolazio na konju Miće Šuljak iz Kosjereva /poznati partizanski kurir i obavještajac/ udaljeno preko 5 kilometara.

Za vrijeme zimskog školskog raspusta srednjoškolci su po nekim selima davali priredbe, a dolazili su i članovi KAB-a i manje pezerišne grupe iz Banja Luke.

Po selima su djelovali Društvo "Prosvjeta", "Zmijenje" koja su također imala svoje manje biblioteke. Tu je djelovalo i "Seljačko kolo" i Seoske Sokolske čete, preko kojih su djelovali članovi KPJ, SKOJ-a i napredni omladinci i radnici. Treba također spomenuti i Društvo trezvenosti u nekim selima, odnosno opštinskim centrima. Sokolske društvo iz Bos. Gradiške imalo je svoje čete po selima, a Seoska sokolska četa iz Turjaka imala je svoju Sokolanu tj. fizičku kulturnu salu i učestvovala na Sveslovenskom sokolskom sletu u Pragu 1934 g./osvojila II. ili III. mjesto/ Četa je bila poznata i šire, vodio je učitelj Blagojević - vrlo napredan prosv. radnik/ Sportsko društvo "Sava" iz Bos. Gradiške /u kojemu je djelovao i Enver Šiljak iz Bos. Grad. Narodni heroj/ imalo je i u nekim selima svoja društva. Sjećam se da su jednom mladići iz nekoliko sela među kojima je bilo dosta srednjoškolaca igrali nogometnu utakmicu protiv Nove Topole i pobijedili. Nisam sigurna, ali mi se čini da se zvao "Tašk" ili "Hašk" .

Ako govorimo o naprednim snagama koje su djelovale na srezu koje je u svakom pogledu bilo mnogo naprednije od mnogih naših krajeva, onda netreba zaobići i mnoge napredne učitelje po selima. Oni su okupljali seljake, širili pismenost i kulturu, saradjivali sa naprednim snagama, komunistima, studentima, djacima i radnicima koji su dolazili u sela /u Kojevcima, Turjaku i Drageljima Branko Matavulj, Ilija Slijepčević, Miroslava Šipka, u Mašićima Desanka Večelić, u Vilusima Golub Nešković, u Jablanici Katarina Veselić, član KPJ u Bereku Vasiljka Vulin i mnogi drugi/

Medju komunistima, naprednim radnicima, studentima i djacima koji su dolazili u sela i aktivno djelovali, najaktivniji i najuticajniji bio je ILIJA DARDIĆ član KPJ od 1928 g. obučar iz Karajzovaca koji je živio u Beogradu /Dosi je u Arhivu/. Dalje, treba spomenuti Milovana Hrvaćanina - student prava, član KPJ, Stevan Đukić, tekstilni radnik obojica iz Rogolja, Milovan Đurdjević

obučar iz Seferovaca, član KPJ. Radio je u Beogradu i saradivao sa Ilijom Dardić, a kasnije došao u Banja Luku /1.7.1937/ u obučarsku radnju "Šander" koja je bila partijska veza, a pred rat je otišao u Sarajevu. Pretpostavka da je po partijskom zadatku. Ranjen je u demonstracijama u Beogradu, došao kući u Seferovce i odlazio radi liječenja ljekaru u Banja Luku, ali nije utvrđeno kojemu.

/Sjećanje sestre Mileve Arežina iz Petrova sela u Arhivu/

Ilija Dardić saradjivao je sa poznatim komunistima u Beogradu /A. Ranković, dr. Parenta i drugi/. I pored toga što je bio pod stalnom prismotrom policije u Beogradu i žandara iz Nove Topole i bio često zatvaran, mučen, pa čak i u ludnicu otpreman, dolazio je u sela i u mnogim selima vrlo aktivno djelovao. Noću je održavao sastanke sa seljacima kojima je prisustvovalo 15 -20 seljaka. Sa Ilijom su dolazili beogradski komunisti Kristina Kovačević, Nikola Janković, Florijan, a ponekad i Milevan Djurdjević. Zna se da je takve sastanke održavao u Karajzevcima u kući svoje kćerke i na te sastanke pored seljaka iz Karajzevaca dolazio bi po neko i iz susjednih sela; Kukulja, Seferovaca, Trošelja. U Mašićima je održavao sastanke po zaseocima; u Vidovićima-organizator Branko Vidević, kovač, a u zaseoku Berna-organizator Mijailo Topić, trgovac. U Vilusima u školi-organizator Golub Nešković, učitelj, kao i u Krnetama /koje su pripadale banjalučkom srezu/ 1938 i 1939, organizator je bio Krunoslav Mišić, učitelj. Na sastancima u Vilusima i Krnetama prisustvovao je i Radevan Vulin iz Seferovaca, tada djak učiteljske škole. Pretpostavka je da je takve sastanke održavao i u drugim selima, ali to još nije utvrđeno.

/Sjećanje Slavka Bosnića i Vide Kecman u dosijeu Ilije Dardića u Arhivu./

Napredni učitelji širili su pismenost, trezvenost, djelovali na podizanje političke svijesti i znanja seljaka. Mnogi od njih /kao i neki sveštenici/ upućivali su preko Društva "Privrednik" djake na zanate, tako da je sa područja sreza Bos. Gradiška između dva rata 1921-1941 zanate završilo u raznim mjestima oko 330 /tristotinei trideset/ omladinaca, dok je Ilija Dardić iz svoga sela Karajzevaca 1934 g. odveo 13 djece na zanat u Beograd. /Podaci iz Spomen knjige Privrednika i sjećanje Žarka Kecmana u Dosijeu Ilije Dardića u Arhivu/

Nema podataka koliko je djaka još završilo zanate kod Švaba u Novoj Topoli ili Bos. Gradišci, možda i preko stotinu, ne raču-

najući djecu švaba, jer je svaki švabe, bez obzira što se bavio zemljoradnjom i što mu je zemljoradnja i stočarstvo bilo osnovno zanimanje završio i po neki zanat.

Kada govorimo o radnicima onda treba reći da je pored djaka, studenata, zanatlija, odnosno učenika na zanatima bilo dosta seljaka - radnika koji su stalno ili povremeno radili u raznim mjestima, a najviše u Beogradu kao tekstilni ili građevinski radnici. Radili su pod teškim uslovima i međjusebno su se pomagali u iznalaženju posla, stana, organizovanja u sindikat i slično. Svi su oni više ili manje djelovali po selima. A kada se sve to sabere onda se vidi kolika je to snaga djelovala na području sreza. Za dokaz je i to što je većina sela pripadala opozici, a režimski politički zborevi rasturani su i služili za razne razne šale i zadjevice po selima. Debar orgsnizator, za rasturanje zboreva bio je student, a kasnije ing. građevinarstva Jovo Vulin iz Romanovaca.

Na str 24. 2.8.1941 održan je sastanak u Regeljima na kojemu su bili Radovan Vulin, Milevan i Nikola Hrvaćanin, Uroš Vasiljević, a pretpostavka je da ih je bilo više /Sjećanje Milke Vasiljević u dosijeu Milevana Hrvaćanina/u Arhivu/

Na strani 94 trebalo bi dodati ustanak u Romanovcima pošto on po svojoj masovnosti to zaslužuje. O tome pišu i ustaška dokumenta "Cijelo selo Romanovci 22 km. od Banja Luke diglo se na ustanak".

O Ustanku u Romanovcima Miloš Todorović, prvoborac iz Romanovaca u svojim sjećanjima "Teška prošlost" na str. 20 opširno opisuje događaj od 18 decembra 1941 i kaže....."Na klepalu se skupilo oko 200 ljudi, žena i djece. Stigao je Žare Sabljčić sada već desetar. Zvona su zvonila, puške zapucale i trebalo se dogovoriti da li ići na Kozaru"... Nakon nabiranja kako su putovali i kuda su prolazili, spominje veliki Narodni zbor na slobodnoj teritoriji u Grbavcima i kaže; "Romanovčani su se skupili svi u jednom kraju. Ima nas tačno 84. Komandir II.čete Piljo Stanišljević je upoznao prisutne sa trenutnim stanjem na širem regionu i rekao da ne primaju oružje ko je star i previše mlad. Tog momenta je nas 45 primilo oružje dovezeno u dvoje kola". Potom navodi da su ustaše sutradan zapalile 16 kuća u Romanovcima i ubili Ljubo Krejića i Nikolu Vurunu. /Selo Romanovci graniči sa glavnom cestom B.Luka-B.Gradiška gdje je bilo i švapskih kuća/

Prije podizanja ustanka narod Lijevča i Potkezarja skrivao je oružje i očekivao ustanak ili bunu. Bio je dobro obavješten šta je fašizam i šta on donosi. Blizina švaba i ponašanje mnogih dojučerašnjih komšija zagriženih fašista, povećavale je revolt kod domaćeg stanovništva i želju za borbom. radi toga mnogi seljaci bili su spremni na davanje pomoći svake vrste samo ako je uperena protiv okupatora.

U mnogim selima Lijevča i Potkezarja, Rađevan Vulin organizovao je putem svojih povjerljivih ljudi ili grupa koje je on po selima formirao sakupljanje pomoći u žitu i novcu. Bilo je to prije žetve u maju i junu 1941 godine. Ova pomoć otpremena je u Banja Luku i djeljena kao "Crvena pomoć" porodicama koje su ostale bez posla, bez hranioca ili prelaska u ilegalnost.

Žito je najčešće sakupljano u trgovinama da nebi izazvalo sumnju kod neprijatelja i otpremeno; u Mašićima u trgovinu Mijaila Topića iz Mašića i Vilusa /neznem za Romanovce/ i preveženo u Krnete do kuće Gojka Topića odakle su se daljenja prevoz brinuli; Besa Kapor i Milan i Mara Opačić. Iz Kosjerova iz trgovine Medaković, a iz Kukulja iz trgovine Kuprešanin. Iz Karajzevac a i Seferovaca doveženo je do kuće Stojana Vulina oca Rađevanova, a sve to odveženo je kamionim vojnim domobranskim. Bila je to tzv. grupa "Čajavec". U Rogeljima je sakupljan novac radi blizine neprijatelja. Neznam za Vakuf i Mrčevce što bi vjerovatno znao Vukašin Kelečević. Neznam ni za druga sela, ali vjerujem da je ova akcija sprovedjena i na području Laminaca i drugih sela. /Lično poznavanje, sjećanje Mijaila Kecmana, Dese Malbašić Topić i Ostoje Vasiljevića u Arhivu/.

Izbijanje ustanka sakupljano je oružje, municija, vojna odjeća, žito, novac, sanitetski materijal. Radi lakšeg i sigurnijeg prevoza žita postavljani su povjerljivi ljudi u otkupne stanice i mlinove /Milevan Hrvaćanin u otkupnu stanicu u Novoj Topoli, Sida Jelić u Zelov mlin u Bos. Aleksandrovcu, te Pejčinovića mlin na Vrbasu.. Žito je slato ustanicima na Crni vrh preko Vrbasa u prvo vrijeme, a kasnije, nisam sigurna kada na Kozaru, mislim tek u decembru 1941.

Vezano za sakupljanje žita navešću jedan detalj. U avgustu 1941 došla sam očevoj kući u Seferovce i u ljetnoj kuhinji vidila desetak vreća pšenice i među njima jedan "arar" koji nisam dugo

vidila. Upitala sam majku Grozdu Vulin; čiji je ono "Arar". Rekla je Aleksića. . Dvezli su tu i već nekoliko dana nema nikoga da odveze, a smeta mi /Aleksići su naši kumovi iz Seferovaca i svih pet braće učestvovalo je u NOB-i/

Još prije sastanka u školi Krnete Radovan Vulin je organizovao sastanke po selima radi priprema za ustanak. U svakom selu imao je grupu uglednih i povjerljivih ljudi na koje se mogle računati. Uglavnom se raspravljalo o pripremama za ustanak, sakupljanju oružja i pomoći za ustanike, sakrivanje hrane od neprijatelja, da se hrana čuva i sklanja u skloništa, da se ne iznosi na pijacu, da seljuci ne odazivaju na pozive ustaša i da što manje dolaze u Novuropolu. Ponekad je sa Radovanom dolazio i neko iz Banja Luke, svakako neko od komunista.

Sastanke za koje se zna održao je; u Karajzovcima koncem maja, prisutni Djurađ Kecman i Save Dardić /član KPJ/ iz Karajzovaca i Silja Radonjić član SKOJ-a iz Kukulja. U Mašićima /sa Radovanom je bio jedan drug kojega je oslovljavao sa Ale, vjerovatno Alagić/ prisutni Mijailo, Djuro i Vujo Topić, U Rogoljima početak jula 1941, prisutni Dragoljub Vidević, Milevan i Nikola Hrvaćanin, Ureš, Stojan i Ostoja Vasiljević. Takođe početkom jula 1941 održan je sastanak u Vakufu, pored Radovana prisutni Djuro Stojanović i Slavko Višnjić sva trojica učitelji, Nikola Mastala, Ilija Kecman i još jedan drug čije ime nije zabilježeno.

U avgustu je Radovan dolazio na sastanak u Lamince sa Kazazem/prema kazivanju Mirka Aragulja/

Bilo je sastanaka i u drugim selima u Vilusima, a posebno u Kosjerevu i Kukuljama, ali nema konkretnih podataka. U Romanovcima je sastanak održao Slavko Mandić, učitelj iz Krneta u kući Drage Perovića.

Jednom prilikom, znam bilo je prije sastanka u školi Krnete, brat Radovan mi je rekao da je formiran jedan odbor za Lijevče čija je djelatnost od Klačnica do Razboja. U odbor su određeni Radovan Vulin, Sida Jelić, Potkonjak zaboravila sam ime, Alagić, mislim da je Adil, svih troje iz Banja Luke i Slavko Mandić, učitelj iz Krneta

Sjećam se da sam došla očevoj kući onog dana kada kada se pripremao sastanak u školi Krnete. Radovan me je zadužio da esta-

nem do predvečer, jer je trebalo da uvrati Savo Dardić iz Karajzovaca, da mi dadnem upute gdje da skrene, da ponese blok i centimetar u slučaju da ga zaustavi neprijateljska patrola da kaže da kao krojač ide da uzme mjeru za odjele, zaboravila sam kome je rekao. Savo Dardić nije naišao, a ja sam našla Radovanov plan /koji mu je ostao na stolu/ odlaska u Krnete ljudi iz svih sela iz Lijevoča i uništila ga.

Sa sreza Bos. Gradiška⁸ znam da su prisustvovali Branko Vidović, kovač, Mijailo Topić, trgovac i Vujo Topić svi iz Mašića, Ljubo Mandić, mašin bravar iz Karajzovaca, Atif Topić iz Bos. Gradiške i mislim Milevan Hrvacanin iz Rogelja i drugi sa područja Laktaša. Znam da ih je bilo i iz drugih sela, ali neznam njihova imena. Po mom mišljenju sastanku u školi u Krnetama nije dato mjesto i značaj koji je on imao na području Lijevoča i Potkezarja.

U Hranici Laktaši u NOB-i piše da je sastanak u Krnetama održan koncem septembra 1941. Koliko se sjećam 21 septembra 1941 godine bilo je moje poslednje vidjenje sa bratom Radovanom, a to je bilo poslije sastanka u školi Krnete. Toga dana došli su fijakerom u redbinsku posjetu u Petrovo selo gdje sam tada živila, Radovan i Slavko Mandić sa ženom kojoj je moja svekrva Milica Kalabić bila tetka. Dovezao ih je Lasovan koji je bio knez, neznam da li u Krnetama ili Kobatovcima. Tom prilikom Radovan je sakupio nas četvoro; moj muž Zdravko Kalabić, Pero Kalabić trgovac Zdravkov stric, Veljko Subotić i ja i dao nam odredjene zadatke; Ispitati i popisati ko ima oružja, popisati mladiće koji su služili vojsku kao vezisti ili mitraljesci i sakupljati novac. Odmah smo dali nešto novaca, ali se ne sjećam koliko. Radovan mi je tada ispričao da je Bosa Živković u Drvaru, da se izdaje list "Gerilac" i da i Bosa učestvuje u tim poslovima oko izdavanja lista. Iz ovoga je vidljivo da je povezanost i informisanost već tada bila razvijena.

Poslije velike provale u oktobru 1941 godine, hapšenja Radovana Vulina i mnogih njegovih saradnika, nastao je izvjesni zastoje u radu i veliki strah i žalost u Lijevoču i Potkezarju, hoće li Radovan izdržati mučenje? Među seljacima posebno ogorčenje bilo je što je Srbin izdao Srbina i stupio u službu neprijatelja, tako da je narod postao mnogo oprezniji. Ova izdaja agenta ustaškog agenta Lakića imala je odredjeni uticaj na seljake u Lijevoču prilikom četničkog puča u Čupi, preko Vrbasa,

jer je četnička izdaja povezivana sa izdajom Radovana i služenje neprijatelju.

U ljeto 1941 godine neki viši njemački oficir držao je masovni zbor sa švabama u Nevoj Topoli. Tom prilikom je rekao da Srbe u Lijevču ne treba dirati. Oni treba da rade, a kada se rat završi sve Srbe će preseliti preko Vrbasa, a Hrvate pobiti. Čitave Lijevče biće naseljene Nijemcima. Vjerovatno radi toga i nije bilo paljenja i uništavanja imovine po selima i ako je bilo hapšenja, ubijanja i mučenja uglednih ljudi i saradnika. Medjutim svi su se oni hrabro i dostojanstveno držali i nikoga nisu odali, bez obzira što se često radilo o starijim ljudima koji su znali za sve organizacije i ilegalce, odnosno saradnike NOP-a. Po selima se prepričavale o hrabrom držanju pojedinih uhapšenika, o njihovom mučenju i smrti. /Radovan Vulin, otrovao se u zatvoru, Milan Kelečević, stolar iz Seferovaca član SKOJ-a počupali mu zube i kesi, Ivo Šelemba, Čeh po narodnosti, član Sreskog NOO-a strašno mučen i ubijen u Nevoj Topoli, kao i odbojnici Seoskog NOO sela Vilusa mučeni i ubijeni u N. Topoli, Jovanka Šebota iz Donjih Karajzovaca, aktivistkinja AFŽ-a, od mučenja i mrcvarenja ispala joj crijeva i mnogi, mnogi drugi./

Stvaranjem partizanskih jedinica na Kozari istovremeno je stvarana organizacija vlasti na oslobođenoj i poluoslobođenoj teritoriji. Tako je prema sjećanju Dese Malbašić Topić u decembru 1941 godine na masovnoj konferenciji u Vilusima kod Perovića formirani Seoski NOO-i za sela Vilusi, Mašići, Romanovci i Miljevići, a odmah potom u istim selima i Omladinske pozadinske čete koje su bile organizovane na vojnom principu. Imale su svoga komandira i zamjenika komandira, razvrstane u vodeve koji su također imali svoje komandire. Četa u Mašićima imala je preko 100 omladinaca. Čete su bile predstraža prema neprijatelju, izvršavale vojne zadatke: rušenje mostova, telegrafskih stubova, prekopavanje cesta, sakupljanje oružja u selu od ljudi koji su ga još čuvali, a iz četa su vršene i popune borbenih jedinica.

Na Kozari su uporedo sa formiranjem borbenih jedinica formirane i bolnice i neke radionice/Bolnica u Grbavcima, kasnije u Jablanici. Krejačka radionica u Grbavcima, kasnije u Podgradcima, a tu je bila i radionica za izradu bombi što su radili Djuro Topić kovač-bravar i Djuro /moždaodorović/ mašinista na šumskoj željeznici.

Sela na lijevoj strani ceste Banja Luka - Bos. Gradiška, malo dalje od ceste pa do prvih obronaka Kozare, od Krneta do Dubrava partizani su zvali "POJAS" i preko tih sela išle su sve veze Kozare sa Lijevčem i dalje sa centralnom Bosnom. Ove veze zvali su "RELEJNE STANICE" i imale su veliku važnost u prebacivanju boraca, kurira, pozadinskih radnika, kao i omladine u partizanske jedinice.

Preko ovih relejnih stanica prelazili su u Centralnu Bosnu sa Kozare i nazad i mnogi rukovodioci - članovi Štaba; Josip Mažar-Šoš, Ratko Vujević-Čoče, Vladimir Nemet, Ilija Stojanović, Duško Bojanić i mnogi drugi.

/Sjećanje Monić Milenka-Baće iz Laktaša i Dese Malbašić Topić u Arhivu u Banja Luci./

Naprijed izneseni podaci ponekad vrlo opširni imaju cilj da se pojedini događaji otrgnu od zaborava, odnosno da potvrde tačnost pojedinih navoda.

Radi boljeg, bar djelimičnog poznavanja prilika u Lijevču na užem području /u mojoj blizini/ prilaže se poseban spisak do sada uzetih sjećanja od pojedinih učesnika u ilegalnom radu. Često sam dolazila u dilemu da li ovome ništa ne bilježim i da ja kao jedinka ne mogu ništa doprinjeti da se objektivno sve napiše i da se otrgnu od zaborava događaji i ljudi koji se ne smiju zaboraviti. Međutim, sjetim se jedne skejevke iz mog rodnog sela Seferovaca Bese Bursać Kelečević koja opravdava svoj zahtjev za priznavanje staža i kaže; "Ja od njih netražim ništa, nego potvrdu šta sam radila. Hoću mojoj djeci da ostavim dokumenat da sam 1943 godine bila član SAOU-a u blizini tog švapskog osinjaka", misleći pri tom na blizinu Nove Topole, i jakog i važnog njemačkog uporišta.

Banja Luka, maja 1990.

Brena Kalabić
/Brena Kalabić/

P R E G L A D

o sada sakupljenim sjećanjima koja se odnose na područje
LIJEVČA i djelimično POLKOŽANJA

Na traženja Arhiva Bosanske Krajine u Banja Luci o Lijevču polju sam napisala u avgustu 1979 godine, "Lijevče polje pred Drugi svjetski rat, okupaciji i ustanku" /sjećanja, zapažanja i razmišljanja/. Tom prilikom dogovoreno je da što više napišem o stanju u Lijevču i svojoj porodici, pošto živim i rad u jednoj porodici može da po mnogo čemu bude ogledalo, odraz stanja i rada mnogih drugih porodica.

U svome sjećanju i ako sam to naslevila na okupaciju i prve ustaničke dane, ponešto sam rekla i o daljem toku rata i spomenula neke događaje. Polazeći od toga da o Lijevču polju nema skoro ništa zapisano, nastojala sam da se neki događaji i rad u pojedinim sredinama bar djelimično opišu. Išla sam od direktnih učesnika rada u selu i opisu pojedinih događaja. To je samo djelić onoga što je sve trebalo i što Lijevče zaslužuje, ali moje mogućnosti nisu takve da idem u širinu. Uostalom za to me nije angažovao, nego sam radila po svome ubjedjenju za svoju dušu i punim srcem kao dug prema čitavoj vojsci onih malih ljudi koji su nesebično radili u pozadini od kojih su mnogi i poginuli.

Radi toga sam uzela sjećanja;

1. Vugdalić Getruda-Beba iz Karajzovaca, sada u Prijedoru
Sjećanje na sestru Jozefinu-Žefku Šelemba i Ivu Šelembu, član
Sreskog NOO-a Bos. Građanska /O njima je pisala "Arena" 7.3.1979./

2. Brkić Stojan iz Seferovaca o radu Seoskog NOO-a, prevoz
žita, prevoz kancelarijskog materijala za Kozaru.

3. Sabljić Petar iz Seferovaca /Vijećnik ZAVNOBiH-a/
2 sjećanja o prevozu papira iz B.Luke i dolasku Vladana Stojanovića u Seferovce, a drugo o odlasku na zasjedanje.

4. Radić-Cerovac Nevenka iz Seferovaca, sada u Banja Luci,
2 sjećanja, o radu SKOJ-a i majkama Lijevča.

5. Vasiljević-Hrvaćanin Milka iz Rogolja, sjećanje na brata Milovana Hrvaćanina, neki predratni podaci i ustanak,

6. Kecman Savka iz Vakufa, sada u Zagrebu 2 sjećanja na majku Dodik Mariju, muža Kecman Iliju, obavještajna služba i uspostavljanje veze sa Mjesnim komitetom KPJ B.Luka poslije ofanziva na Kozaru.

7. Trkulja Joka iz Vakufa, sad AFŽ-a i prevoz pušaka iz B.Luke

8. Kecman Djurdj iz Karajzovaca, sada u Novoj Topoli o Radovanu Vulinu, "crvenoj pomoći" i stvaranju ilegalnih grupa po selima.

9. Kecman Vida iz Karajzovaca, sada N. Topola, o prihvatanju i liječenju Stanka Vukašinovića i dr.

10. Vasiljević Ostoja iz Rogolja o "crvenoj pomoći"

11. Bosnić Mira iz Karajzovaca, kasnije Bos. Gradška /umrla/ o radu SKOJ-a u Karajzovcima i branju švapskih kukuruza.

12. Arežina Mileva iz Petrova sela, o bratu Milovanu Djurdjeviću, njegovom ranjavanju u demonstracijama i liječenju.

13. Ibrahimbegović Husnija iz Banja Luke 2 sjećanja; o Sabirnom logoru u Novoj Topoli i prevozu štamparije iz B.Luke u S. Most.

14. Slijepčević-Španić Vukosava iz Jablanice, sada u Prijedoru o danima poslije ofanzive na Kozaru i zatvor u Novoj Topoli.

15. Kecman Jelika iz Karajzovaca o zatvoru u Novoj Topoli.

16. Kalabić-Vulin Brana iz Seferovaca, sada u Banja Luci- 2 sjeć o Jozefini-Zefki i Ivi Šelemba i zatvoru u Novoj Topoli.

17. Mandić Milka iz Karajzovaca, sada u Banja Luci sjećanje na brata Ljubu Mandića, mašin bravar.

18. Dojčinović-Slijepčević Draginja iz Turjaka, sada u B.Luci dolazak u logor Stara Gradiška i hrabra smrt Mike Mandić.

19. Momić Milenko- Bačo iz Laktaša sjećanje na oca Milana i prelazak Šoše i drugova u centralnu Bosnu.

20. Dardić Savo iz Karajzovaca, sada u Sarajevu stvaranje prve partijske ćelije u Liječju.

21. Bosnić Slavko iz Mašića, sastanak u školi Krnete koji je Ilija Dardić držao 1938 i 1939. g.

22. Stančić-Kelečević Milica iz Mašića sjećanje na brata Milana Kelečevića, prve ustaničke dane i sjećanje telegrafске linije na cesti Banja Luka-Bos. Gradiška.

23. Vučenović Radojka iz Romanovaca, sada u Pančevu, ustanički dani u Romanovcima, omladinski zadaci i zatvor.

24. Vezmar-Radulović Dragica iz Bos. Gradiške, sjećanje na školske dane Lepe Radić.

25. Stajčić-Koleška Trivuna iz Karajzovaca, sada u Banja Luci odlazak u partizane i rad u bolnici-Sanitetskoj službi.

26. Adamović-Mandić Zorka iz Karajzovaca, sada u Banja Luci sjećanje na muža Branka Vidovića i njegov revol.rad i prevoz opreme sa aerodroma.

Sva ova sjećanja /ima ih još par ne završenih, odnosno ne umnoženih/ odnose se na pojedine događaje ili ličnosti iz NOB-e/bez obzira što su neka naslovljena na određene ličnosti i na određenu teritoriju.

Mnogo podataka o predratnom radu koje se odnose na Lijeve polje ima u Dosijeu Ilije Dardića; sjećanja Žarka Kecmana iz Beograda, Vide Kecman i Branka Dardića iz Karajzovaca i Save Dardića iz Sarajeva..

Isto tako dosta podataka o ustanku/i predratnom radu/ ima u Dosijeu Mijaila i Vuje Topića u sjećanjima Gojka Jetića i Steke Berića iz Mašića, te Dosije Danila Berkovića, Djure Stojanovića, Milovana Hrvaćanina i dr. u Arhivu.

Najopširniji podaci o ratnom srezu Bos. Gradiška nalaze se u sjećanjima i zapažanjima Dese Malbašić -Topić koje je predato Arhivu u Banja Luci.

Banja Luka, maja 1990 g.

Brana Kalabić
Brana Kalabić